

ղեկավարում, բնութեան եւ պատմութեան տարեցների գէմն էր պայքարում։ Ի՞նչ հօգսն է նրան, որ ծովի հանդիպակաց ափերի վրայ մարդիկ իրար յօշտում են եւ թնդանօթների որոտները արձագանգում են վանի գեղածիծաղ հօրիզոնում։

Ահա թէ որպիսի պայմաններում էին կատարում որով. Մառի եւ նրա գիտական արշաւախմբի պատմագիտական ու հնագրական աշխատանքները լանում, որը այդ օրերին (1916 Յունիս-Յուլիս) ուսւ տաճկական պատերազմի բեմերից մէկն էր հանդիսանում։

(Հայուսականիւն)

ՀԱՅԿ ԱՇԽՄԵԼՆ

ԼԵԶՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԻ ՆԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԵԹԻԴԵՐԻ ՆԻ ՀԵՏ

Հեթիդ եւ հայ լեզուներու խնամութեան հարցը Peter Jensen առաջին անդամ հրապարակ հանեց իր “Hittiter und Armenier” կոչուած հետազօտական գործով, թէեւ այս ենթադրական ուսումնասիրութիւնը փաստերու եւ պատշաճներու սակաւութեան պատճառաւ ամութեան դայտապարտուեցաւ (եւ պէտք էր որ այդպէս ըլլար, վասն զի հեթիդերէնի կազմի ու կառուցուածքը այն ատեն գրեթէ բոլորովին անձանօթ էր). սակայն այս չեւ նշանակեր թէ ան ի զուր աշխատեցաւ։ Շատերն անոր այս գործը անարդարորէն “զրաջան” սիրական հետազօտական լրավանակ չէին, որով հետեւ դործ ամբողջովին լրավանակ չէին, որով հետեւ Jensen առաջին անդամ հեթիդերէնի հրնդարական նկարագիրը եւ կազմի նշանեց եւ իր կարծիքը յայտնեց՝ հեթիդ լեզուն հայերէնին նախակարծիքը մայր եւ հեթիդները հայոց նախնիքը հռչակելուն առեղծուածային պատկերագիրը եւ անոնց լեզուին կառուցուածքը քննուած կարելի չէ անոր ազգական պատկերագիրը եւ սոսութութեամբ ըսեւ, որ հին միայն կարելի է սոսութութեամբ յարաբերութեան հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցած է, եւ մեր նախնիքներն անոնց մշակութիւնը մշակ մնալով ի մէջ այլոց կոյթին ապդեցութեան տակ մնալով ի մէջ այլոց նաեւ կարդ մը բառեր ու յատուկ անոնցներ փոխառած են հեթիդերէնին եւ իւրացուցած։

Չեմ աշխարհանչակ արեւելագետը, Prof. Dr. Hrozný, թէեւ յաջողեցաւ փաստացի կերպով

ապացուցանել, որ հեթիդերէնը հնդեւրոպական կենդում լեզու մըն է (Centum-Sprache), սակայն հակառակ իր յամառ աշխատանքին կարելի չեղաւ անոր ինամութեան հարցը լուծել։ Հեթիդերէնը՝ որուն բառամթերքին մեծագոյն մասը հնդեւրոպական է, բնական է բոլոր հնդեւրոպական կամ հնդերմանական լեզուներու հետ ներքին յարաբերութիւն մը ունի, բայց անոր կազմին ու կառուցուածքին պէտք եղածին չափ ծանօթ չըլլաւ լով կարելի չէ կանխորոշել թէ հնդեւրոպական մը լեզուին հետ մերձարագոյն ինամութիւն ունի։

Տարիներ առաջ՝ երբ առաջին անգամ Բրակայի Կարոլոս-Համալսարանին հրահանգարանը (Seminar) մայսյ, Prof. Hrozný քանի մը հեթիդերէնը բառեր ու նախագագութիւններ կը թոթովվեր, որոնք ականջիս ռամկական հայերէնի նման հնչեցին, բայց ի վիճակի չէի անոնց իմաստը հասկնալ։ Այս հնչման նմանութիւնը վրաս այն տպաւորութիւնը ձգեց որ նախապէս կարծեցի թէ հեթիդերէնի եւ հայերէնի միջեւ իրական ու սերտ ազգակցութիւն մը գոյութիւն ունի, բայց ինչպէս այսօր կը նկատեմ կարելի չէ այս երկու լեզուներու ինամութեան աստիճանի մասին ապահով նախավճիռ մը տալ։

Մօտաւորապէս 100 հեթիդերէն բառերու իմաստը, չորհիւ երեքլեզուեան բառարաններու բեկորներուն, մշշուած է. օր. համար սումմերական (ցւ) “Գլուխ” եւ ակապերէն րենս “Գլուխ” բառերուն կից գրուած է հեթիդերէն (halantă) բառը, որ նմանապէս “գլուխ” կը նշանակէ եւ ըստ Prof. Hrozný կը համապատասխանէ մեր հայ. իտլան (անասունի չոր գլուխ) բառին։ Ռամկերէն խալամ “հասկի ալ կը նշանակէ” (Ակնցիք եւ խուռանվիլցիք հասկի տեղ միայն խալամ կը գործածեն. օր. համար “խալամ ժաղվելու երթանը, կ'ըսեն։) Հեթիդերէնի մասին մօտաւոր պատկեր մը տալու համար, հարկաւոր է գոնէ մէկ քանի նախադարձութիւն ներկայացնել.

Takkı GALU-iş SAL-an hanzi ta
թէ այրը կինն առնէ յետոյ
GALU-iş aki DAM ZU AHU SU
այրն մեռնի (ական մանէ) կինն իւր եղորը իւր
da-i tan A.BU SU da-i.
տայ յետոյ հօրը իւր տայ։

Դիմագրով գրուածները գաղափարագրութիւն (Ideogramm) են եւ միւսները հեթիդերէն բնաւորդների հեթիդական փոխադրութիւններ։ Prof. Hrozný կ' “Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm,” գործին մէջ գտայ հետեւեալ շատ հետաքրքրաշարժ հեթիդերէն աստիճանածքը. ILIMLIM-iş kişát, որ Prof. Hrozný “IST GOT” geworden, (“Ասուուած եղաւ”), verwandelte sich in GOTT (“առ Ասուուած փոխեցաւ”), “starb,” (“մեռաւ”), կը թարգմանէ: Winkler կը կարգայ. A.BU.LA Murši-iş An.SI.SI ilili-iş (iliş) “MEIN VATER Muršiliş ist gestorben,” (“ԻՄ ՀԱՅՐՄ Մուրշիլիս մեռաւ”): Prof.

Հրոզնý կը գրէ որ ուրիշ լեզուներու մէջ դեռ այսպիսի ասցուածքի մը հանդիպած չէ, մինչդեռ հայերէնի մէջ “ար Ա-րուած ի-միջա-” ասցուածքը ստէկ կը դործածուի մանաւանդ կղերականներու եւ աստիճանաւորներու համար: Հեթիդները այս ասցուածքը միայն թէ արքաներու եւ զանազան աստիճանաւորներու համար դործածած են: (ԱԼՍ որոշիչ մասնիկ [Determinativ] մըն է եւ աստուածներու անունին առջեւ կը դրուի:)

Հոյ առաջ կը բերեմ քանի մը հեթիդ բառեր, որոնք ձայնական օրէնքով եւ իմաստով (laut-gesetzlich und sinnverwandt) հայերէն բառերու հետ նոյն կը թուին, եւ կը փորձեմ համատել զանանք:

Հեթ. karū (տարբերակներ garū, kárū) բառը որ ըստ Prof. Hrozný ի աեսութեան դոյականաբար դործածուած մակրայ մըն է եւ “կանուխ” [գալը], կը նշանակէ, կրնայ հայ. տարուն բառին մերձեցուի, որուն արմատը դար է. -ուն (դար + ուն) վերջաւորութիւնը ըստ Hübschmannի երկրորդական (sekundär) է եւ վերջը դար արմատին կցուածէ: Թէեւ գարուն բառին նախական նշանակութիւնը ծանօթ չէ, բայց անոր մէջ կը զգացուի “կանուխ” եւ “գալը” ու իմաստ մը: Ուրիշ լեզուներու մէջ ալ գարուն բառը “կանուխ”, ի եւ “գալը” ու իմաստը ունի. օր. համար գերմ. Frühling “գարուն” (früh < նախագերմ. ყրծ “կանուխ” եւ -ling մասնիկը), անգլ. spring բառը որ ոչ միայն “գարուն” այլ “ցառաքել”, ոստուու, վաղել դալ, վաղք, ոստում եւ այլն կը նշանակէ:

Հայ. գերուն բառը կը համապատասխանէ նաև սկր. vasar, լատ. vēr, հին գերմ. (ahd.) vārs, wars, jn. չար > Քար, զէնտ. vaiceri, պահլ. vahar, ռուս. бесяча “գարուն” բառերուն, որով հետեւ հնդեւրոպական ս հայերէնի մէջ գ կու տայ. օր. համար լատ. vespera “իրիկուն”. պաւ. večer = հայ. գերուն. հնդեւրոպ. wədgo-s այկօս, jn. ձևաւ, հին պաւ. vleka, չեխ. vlk “գալը”, լիտ. velkū “պատուեմ, յափշտակեմ”, քաշեմ տանիմ, դոթ. wulfs “գալը” < գոթ. wilwan “յափշտակել” բայէն շինուած է = հայ. գերուն. հնդեւրոպ. wid “գտնել” յետոյ տեսնել, ձանշնալ, դիտնալ, հնդ. vēda “գիտել”, գերմ. wissen < woide “գիտնալ” պաւ. vēdēti, jn. սէծ “գիտնալ” = հայ. գերուն (արմատ գեր). հնդ. vid “գտնել”, jn. մէն, լատ. vidēre “տեսնել” գոթ. witan “գիտել”, տեսնել. հայ. գրանք, չետաքըրբականն այն է որ հնդեւրոպական ս տառը հեթիդերէնի մէջ ալ ցի կամ կի կը փոխուի. օր. համար հնդեւրոպ. սայն(?), լատ. vīnum, հին գերմ. wīn, պաւ. սայն. vīnō = հեթ.

Հեթ. arivar, ariwar, ariwar (տարբերակներ ա-րի-ար, ա-ար-ար-ար, arwar) բառը որ garū, karū բուլ դործածուած է, այսպէս (կ)garū ariwar, կը նշանակէ “արեւուն կանուխ գալը” [ծագիլը, ելլելը], Prof. Hrozný որ karū ariwarը ծագ-առկան (der Sonne), (“արեւուն կանուխ գալը”) կը թարգմանէ, կըսէր որ “առաւօտ”, կը նշանակէ: Արդեօք կարելի չէ հեթ. arivar, arwar, ariwar բառը հայ. արեւ կամ

առաւօտ բառերուն հետ համեմատել: Prof. Hrozný հեթ. arivar բառը լատ. orior (ortus), յն. ծրծրութիւն հետ կը ստուգաբանէ:

Հեթ. arnūmar բայը, որ -ոս- (< հնդեւրոպ. -neos ուն) մասնիկը կը պարունակէ, կը նշանակէ “առնուլ”, գրաւել, գերել, խլել, ստանալու: Այս առնմար բային եղակի Ա. Դ. առնմար է: Հայերէնի մէջ հեթ. arnūmar բառին համազօր մը գտնելու համար, երկար փնտուելու պէտք չունինք, որով հետեւ հայկազնեան լեզուն ալ ունի ձայնով ու իմաստով հեթ. arnūmarի համապատասխանող առնուլ բայը, որուն եղակի Ա. դէմքն ալ առնուլ կ'ըլլայ: Հեթ. arnūmar բայը յն. ծրոնմաւ կը շարժեմ, գրգռեմ, յուզեմ”, կամ յն. ծրոնմաւ “հասնիլ, վաստկիլ, ձեռուկիլ, բայերու միջեւ: Հեթիդ լեզուին վերաբերեալ յիշատակարաններուն մէջ կը հանդիպնէ առնմար բայէն ածանցուած զանազան կազմութիւններու. օր. համար arnūralas գոյականին, որ կը նշանակէ “օտար, օտարական, օտարացին”: Ըստ Prof. Hrozný ի (հմն. “Die Sprache der Hethiter”, էջ 50—55), այս հեթ. arnūvalas գոյականը (Verbalsubstantivum) arnūmar բային անցեալ ընդունելութիւնն է, եւ ինչպէս կը տեսնուի ալ մասնիկի (Formans) օգնութեամբ կազմուած է: Հեթիդերէնի մէջ -al, -el, -il, -ul մասնիկներով վերջացող բայերը, որոնք հաւանաբար դերբայեր են, կրնան թէ ներկայ եւ թէ անցեալ ընդունելութիւնը լրաւ եւ իբրեւ Nomina agentis գործածուիլ. օր. համար išhiw “իշխող, կապող” զապող, այսինքն “կապ, օրէնք”, — բառը išhiw “իշխող, սանձել, զապել, տիրապետել” բային ընդունելութիւնն է:

Arnuval-aš ի վերջի վանկը -աš հեթիդ եղակի ուղղականին (արական) վերջաւորութիւնն է եւ հնդեւրոպ. -os (dlogh-os), jn.-oς, -ας, (χόρος, χώρας), լատ. -us (vulpus), նախագերմ. -al (dagaz “տիր”, օրդ) վերջաւորութեանց կը համապատասխանէ: Հիմայ կը մնայ մեզի գիտնալ թէ առն-վ-ալսի -ս եւ -ս-տառերուն միջեւ գտնուող -ս-նշանագրին պաշտօնը բնչէ: Թէեւ Prof. Hrozný իր վերյիշեալ քննական ուսումնասիրութեան մէջ կ'ենթադրեն, որ առնալած գերբայը կրաւորական իմաստ ունենայ, բայց չեմ կարծեր որ հայ -ս-մասնիկին հետ նոյնանիշ ըլլայ, քանի որ այս -ս-մասնիկը հայերէնի մէջ երկրորդական (sekundär) է եւ աշխարհաբարի մէջ միայն ասով կրաւորական բայ կը շնորհի: Ըստ հաւանական կը թուի, որ -ս-առնալ-աš ի մէջ ալ եւ -ս-միջեւ անոր համար գրուած է, վասն զի ինչպէս Prof. Hrozný ալ մեզի կըսէր, հեթիդերէնը հայերէնի նման հիատսէ կը խորշի: Խնչպէս յայտնի է, հայերէնի մէջ ալ 2 ձայնաւորներու միջեւ յաճախ բազաձայն մը (է, ու եւ այլն) կը դրուի հիատսէ խորսավելու համար. Aaron = հայ. Ա-հ-արօն, Isaak = հայ. Խատ-հ-ակ, ոսկեղ-զօծ, չէ-զ-ոս եւ այլն: Ուրեմն շատ ակներեւ է որ հեթ. arnūmar “առնուլ” բային ընդունելութիւնը, arnuval-aš իրեն կազմով ու կա

սուցուածքով հայ. «է(օ)ւ» եւ էւլ (գերեցեւլ, հանեւլ) վերջաւորող գերային կը համապատասխանէ: Հոս առաջ կը բերեմ այսպիսի քանի մը ընդունելութիւններ, որոնք հանան ներկայ եւ նաեւ անցեալ գերայի իմաստ ունենալ. օր. համար. հեթ. սէկիս-ցալաշ “ուշ գնող” “ոստիկան”, հեթ. կոշտալաշ “վարձող կամ վարձեալ(ը)”, հեթ. ի/չալուգալաշ “առաքեալ, պատգամաւոր”: Այս բային աներեւոյթը թէեւ հեթ. արձանագրութեանց մէջ երեւցած չէ, սակայն պէտք է ուրիշներու նման *ի/չալուգավար բլայ:

Հեթիդերէնը -al, -el, ևլ, ևլ վերջացող ընդունելութիւններէն զատ, ունի նաեւ գերբայի ուրիշ ձեւ մը, այսպէս կոչուած supinusը, որ կ'ըլլայ աշանց գոյող, եղող (չեխ. jsouci), յոդ. astanteš, հեթ. iščianei, iščianea “իշեող, իշեան”: Հեթ. Supinusը կը համապատասխանէ հաւանաբար մեր ուամկերէնի մէջ մինչեւ այսօր գոյութիւն ունեցող ուտան, խման, տուան եւ այն ներկայ ընդունելութեան հին ու հարազատ ձեւերուն: Այս Supinusը հնդեւրոպական լեզուներու մէջ — -nt, -nd, -tով (հին գերմ. [ahd.] frīnnt, անգլ. [angls.] fréond, գոյթ. frijónðs, անդլ. friend “սիրող, բարեկամ”, գոյականները գոյթ. frijón “սիրելով բային ընդունելութիւն են. Հոդ. huta [հոդ-] հս ընդունելութիւնն է եւ գերմ. Gott “Ասքային ընդունելութիւնն է հմանաման է հման. Friedr. տուած” բառին հետ համանման է հման. Friedr. Kluge, Etymologisches Wörterbuch, էջ 176) վերջացող ընդունելութեան ալ կը համապատասխան կամ հեթ. է, հնդեւրոպ. tēn է. օր. համար հնդեւրոպ. ḫd̚ արմատէն “ուտել”, հոդ. ad, լատ. ēdo, յն. ձձօրաւ, հայ. ուր-էմ, գոյթ. itan “ուտել” = հեթ. ezzateni “անոնք կ'ուտենն, նախագերմ. ezzan, հին գերմ. ēssen, չչան (essen): Հեթ. uskinun “գիտել, լաւ նայիլ, միտ դնել”, բայը կարելի է համեմատել հայ. ուշ կամ անը (*us-n+kn ըստ Hübschmannի) բառերուն հետ, բայց կրնայ մերձեցուիլ նաեւ յն. օնչ, լատ. auris, գոյթ. ausō, լիտ. ausis, պատ. լիտ. auris, անոնք կ'ուտենն, նախագերմ. ezzan Schulzeի օնս:aus է:

Հեթ. šarniški բայը, որ ստեղը դնել, լեցնել, շարել, պակասը լեցնել, ամրողջացնել, հատուցանել», կը նշանակէ, հայ. շոր (շարել) բառին հետ աղքական կը թուի:

Հեթ. pahur կրտկ, հուր բառը իր թախուր, թահուր, թա-ի-խար, թահուր տարբերակներով հայ. թահուր, բառին համանման է: P տառը հայերէնի մէջ հնուր բառին համանման է. Օր. համար ընդհանրապէս կ'ըլլայ կամ կը կորուի. օր. համար հնդեւրոպ. ṛd̚(o)- = հայ. հետ(ը). Հնդեւրոպ. րօդ-, յն. ποδ, πόδα (եղ. ուրլ. πούς), լատ. πόδη (եղ. πούլ. πέδη), հոդ. պօդ, յն. πօթ, պօթ. րօդ(ը) = հայ. լուր(ը). Պ տառը դու (սոմք) (ահд.) fūos (Fub) “սոմք”, լատ. fōtus, գերմ. (ahd.) fūos (Fub) “սոմք”, բառը “սոմք” (պէտք էր հոսու ըլլար, բայց (միջայդած է), հնդեւրոպ. patēr = հայ. հուր (միջայդած է), հնդեւրոպ. var “վառ, վառել, այրիլ, փայլել, այրիլ, փայլել, անուղղականութիւնը կասկած էլիք կը կորուին. օր. համար բառն հորեւին ունի: (Prof. Hrozný var, պատ. հորեւ “սորիլ” եւ վարիտ “եռալ, եփել”, բայերուն հետ կը համեմատէ):

Hiatusի պատճառաւ դրուած է, կրնայ հայերէնի մէջ միջայնաւորական (intervokalisch) -t- ի նման կորուիլ եւ ու եւ ու ձայնաւորները մէկի վերածուիլ, ինչ որ հայերէնի յատուկ է (օր. համար հնդեւրոպ. leukos-, leuks-, leuk = հայ. լուս, լուս): Ուրեմն թահուր էն կը ստանանք համար եւ երկու ձայնաւորներն -ն- կորուելով կը մնայ հուր- երկու ձայնաւորները մէկի վերածուելով կը մնայ հուր- (p > ն). Hübschmann (հման. Armenianische Etymologie, էջ 469) կը գրէ. „die griechische Form (die nicht vorhanden ist) sollte πύρ lautend.“

Հնդեւրոպական լեզուներու յատուկ -ter, -tr մանիկը պահուած է գեռ ընդհանրապէս ազդակ- ցութիւն ցուցնող բառերուն մէջ օր. համար հնդեւրոպ. patér, māter, հոդ. pít̄, matr, յն. պատիր, մատիր, պ. peder, mäder, գերմ. Vater, Mutter “հայր, մայր”, պատ. sestra, bratr “բոյր, եղբայր եւ այլն: Հայերէնի մէջ կը գտնենք մասու (բուսաբու) միայն, որ հնդեւրոպ. -tr կամ -ter մաս- նիկը պահած է. հայր, մայր եւ այլն իրենց միջ- ձայնաւորներն -ու- (-t-) կորոնցուցած են եւ երկու ձայնաւորները մէկի վերածուած են:

Հեթ. թահում “պահեմ, պաշտպանեմ” բառը թէեւ իմաստով հայ. պ-նել (պահեմ) բային հետ նոյն է, սակայն ձայնական յարաբերութիւնները գծուարութիւն կը յարուցանեն: Հեթ. թ տառը պէտք էր նախ և տար եւ ըստ այնմ հեթ. թահում էն = սայիմ պէտք էր ստանայինք. ասկէ զատ “պահին նախականը պարհն է:

Հեթ. betar կամ p'etar¹ “փետուր, թեւ, բառը կրնայ մերձեցուիլ հայ. քեռուր, սկր. pátrata, pátrata “թեւն”, յն. πτερόν, πτίλον (πέτομαι թռչել) նախագերմ. pétera, (հին գերմ. fēdēra, նոր գերմ. Feder) բառերուն, որոնք հնդեւրոպ. pet “թռչել” արմատը կը ցուցնեն:

Հեթ. parkuis, barkuis “մաքուր (բարբուլ) բարի, լաւ սովորութիւն” = հայ. բ-րէ, բ-րէ+: Հեթ. յոդ. ուղղ. barkueš, հայց. barkuvaja է: Հեթ. ի/չարպաշ (տարբերակներ իսպար, իսպրալաշ, իսպրաժաշ) “անօթի մաս, խոփի բառը որ իսպրիշէ բային ածանցութ է, կը համապատամասնէ հայ. ի-ու բառին:

Հեթ. barkui կամ bark'ն (տարբերակ bargu) “բարձր, բարձ, բարձունքն = հայ. բ-րէ, բ-րէ+, բ-րէ+: նոր եւ այլն: կ, gh, k տառերը հայերէնի մէջ յ'վըլան կամ կը կորուին. օր. համար բառն հորեւին հայ. ի-ու բառին:

Հեթ. kinirilas < kinirás “ք'նար, չնար”, հայ. նոր, ջնոր (Prof. Hrozný այս բառին հնդեւրոպականութիւնը կասկած էլիք կը գտնէ): Հեթ. var “վառ, վառել, այրիլ, փայլել, անուղղականութիւնը սուր սուրը վարութիւն ունի: (Prof. Hrozný var, պատ. հորեւ “սորիլ” եւ վարիտ “եռալ, եփել”, բայերուն հետ կը համեմատէ):

Հեթ. išbaš “զաղող, կաղող, սանձող, տէր, անոր համար մեր գուլ կը փոխագերմ. անոր համար մեր գուլ կը փոխագերմ.

¹ Հեթ. p'etar բառը (հագագացին) p' (ph) ունի, անոր համար մեր գուլ կը փոխագերմ.

պետ, իշխան՝ բառը, որուն արմատը իշի-է իշիառ
“կապել, սանձել, տիրել, իշխել” բայէն շնուռած
է, ինչպէս իշխուլ “սանձող, կապող, օրէնք”, հայ.
իշխել (իշխան) բառին կը համապատասխանէ:

Հեթ. tak-ծն “ուրիշի” մեծի տակ ելլով,
հպատակ, ենթարկեալ „բառին tak- արմատը հայ.
ուի բառին հետ նոյն կը թուի. Tak-ծն, tak-
ծնալաւ “հպատակեցնել, նուաճել, տակ ձգել”
բային ածանցում է: Այս բային եղ. անկատ. Բ.
դէքն է tak-ծնաւ (կը) նուաճէիր, հպատակեց-
նէիր: Tak- արմատը բարդուած է դեռ ուրիշ
բայերու հետ օր. համար tak-շեշտար կարդի տակ
դնել, տակ-տակի դնել”:

Հեթ. սր, սր “ափ, փուռ, ափաչափ” բառը,
որուն հեթիդ. բնագիրներուն մէջ ստէպ կը հան-
դիպինք, հայ. սկ (ափամէջ) բառին հետ նոյն է:
Prof. Hrozný կըսէր որ հեթ. սր կամ սրը չափի
մը անուն է եւ հրտ “ափ, ափամէջ”, կը նշանակէ:
Prof. Friedrich հեթ. սր “Handvoll, hohle
Hand”, կը թարգմանէ, որ չեխ. հրտ “ափ” բառին
իմաստն ունի:

Պրագ:

Ն. Ա. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՆՈՐ ՄԱՑԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԸՐԱ-ՄՈՒՐԶԸ

ԵՐԱ ԿԵՎՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆՆԸ

—

I.

Երաժիշտը:

Մեզանից 22 տարի առաջ, 1902 թուի
մարտ 27 ին, կարճատեւ եւ անակնկալ հի-
ւանդութիւնից յետոյ գերեզման իջաւ երա-
ժիշտ Խաչատուր Կարա-Մուրզան: Եւ այս
երկու տասնեակ տարիների ընթացքում նա
չէ մնուցուել, նա ապրում է, չնայած այն
հանգամանքին որ հանդուցեալ երաժշտա-
կան խոշոր եւ մնայուն աշխատութիւններ
ընդ թողած:

Հանձարեղ արուեստագէտները ա-
պրում են իրենց ստեղծագործութիւննե-
րով, ստեղծագործութիւններ, որոնց սահ-

մաններ չեն ծանաչում եւ որոնք պատկա-
նում են ամբողջ մարդկութեան:

Բեթհովեն, Բախ, Ռուբեքնս, Ռոգեն,
Ռաֆաէլ, Միքել-Անջելօ համաշխարհային
հանձարներ են. նման արուեստագէտներ մենք
չենք ունեցել: Սակաւաթիւ հայ արուեստա-
գէտները մնացել են կղզիացած մեր խաւար
միջավայրում եւ նոյն իսկ քաջալերանք չեն
գտել: Աւելին անգամ: Ո՞չ թէ միայն քա-
ջալերանքի չի արժանացել հայ արուեստա-
գէտը, ապա նա նոյն իսկ հալածուել է:
Կարա-Մուրզայի պարագան աղաղակող
փաստ է այս տեսակէտից:

Դուցէ ոմանք առարկեն որ լուսաւոր
եւրոպայում անգամ հանձարեղ վագնէրը
դժուարութիւնների հանդիպեց: Սակայն
այստեղ մի փոքրիկ թիւրիմացութիւն կայ:
Երաժշտական աշխարհը քննադատութեան
ենթարկեց մի միայն վագնէրի նոր արու-
եստը, որովհետեւ նա ծրագրային երաժշտու-
թիւն (Programm-Musik) էր մոցնում եւ
նրա օպերաները բարդ գործողութիւններու
ապրումներ պարունակող պոէմներ էին, իսկ
մեզանում ոչ թէ միայն քառաձայնը խու-
թերի հանդիպեց, ապա միաժամանակ երա-
ժիշտ անձնաւորութիւնը հալածուեց:

Այս, Կարա-Մուրզան հալածուեց հայ
“լուսաւոր, մտաւորականութիւնից, որով-
հետեւ տարաբախտ երաժիշտը կաթոլիկ էր,
նա հալածուեց եւ հեռացուեց իջմիածնի
յետագէմ հոգեւորականութեան կողմից,
որովհետեւ ֆանատիկոս Կարա-Մուրզան
քառաձայն երգեցողութիւն էր տարածում:
Եւ այսքան միայն: Բայց այս մասին յետոյ,
երբ կը ծանօթանանք նրա կեանքին հան-
գամանօրէն:

Հայ ժողովուրդը ապրելով քաղաքա-
կան ծանր պայմանների մէջ, բռնակալ կար-
գերի ներքոյ, չէր կարող անշու շտ մտածել
ոչ գրականութեան եւ ոչ էլ գեղարուեստի
մասին: Մասնաւորապէս հայ երաժշտու-
թիւնը օրիցօր կորսնցնում էր իր ինքնուրոյ-
նութիւնը եւ գառնում խառնուրդ պարու-
Digitized by